

Warszawa, 23.09.2024 r.

Ks. dr hab. Tomasz Kopiczko, prof. ucz.

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Dariusza Nowaka zatytułowanej:
„Wychowanie do życia w czystości w świetle polskiej literatury
moralno-katechetycznej okresu posoborowego”,
napisanej na Wydziale Teologicznym
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
pod kierunkiem dr hab. Anety Rayzacher – Majewskiej.**

---

1. Wprowadzenie

W procesie wychowania jednym z kluczowych elementów jest wychowanie do życia w czystości. Bez wątplenia można stwierdzić, że stanowi ono jeden z podstawowych czynników łączących w sobie troskę o duchowość i moralność młodych ludzi. Czasy po II Soborze Watykańskim to okres głębokich przemian w nauczaniu Kościoła, a także większej otwartości na dialog ze światem i z człowiekiem często żyjącym „na peryferiach”.

II Sobór Watykański zwraca uwagę na troskę o godność osoby ludzkiej oraz odpowiednie ukształtowanie relacji międzyludzkich, także w sferze seksualnej (por. GS, GE). Miłość małżeńska, w ujęciu soborowym i posoborowym, opiera się na poszukiwaniu wzajemnego dobra, szacunku i oddaniu. Z tego względu troska o czystość przedmałżeńską staje się integralną częścią chrześcijańskiego wychowania.

Owoce troski moralnej i katechetycznej powinna stać się czystość, rozumiana jako wartość moralna i duchowa. Wysiłek wychowawczy, zgodnie z nauczaniem posoborowym, powinien zmierzać w kierunku promowania czystości nie tylko jako aktu fizycznej

wstrzemięźliwości, ale przede wszystkim jako duchowego ideału, będącego wyrazem szacunku wobec samego siebie oraz drugiej osoby. Nauczanie posoborowe podkreśla również, że wychowanie do czystości, podobnie jak cała formacja seksualna, powinno być ściśle związane z tematyką miłości i małżeństwa.

Rozprawa doktorska mgra Dariusza Nowaka podejmuje zagadnienie wychowania do życia w czystości w świetle polskiej literatury moralno-katechetycznej, ze szczególnym uwzględnieniem okresu nauczania posoborowego Kościoła. Refleksje autora wpisują się w nurt teologii posoborowej, związanej z problematyką katechetyczną i moralną. Tematyka podjęta przez autora wydaje się szczególnie aktualna w obliczu powszechnych nurtów relatywizmu, konsumpcjonizmu, postmodernizmu i liberalizmu. Można również stwierdzić, że praca odpowiada na apel papieża świętego Jana Pawła II, który podkreślał potrzebę odkrywania świata wartości ludzkich i moralnych, wpisanych w naturę człowieczeństwa i stanowiących gwarancję wolności oraz godności (por. EV 71).

Tytuł niniejszej rozprawy daje także nadzieję, że młodzi ludzie, stojący w obliczu współczesnych wyzwań, mogą dzięki formacji katechetycznej otrzymać wsparcie i nie będą zagubieni w sferze moralnej.

2. Wartość naukowa rozprawy

Praca zaprezentowana przez mgra Dariusza Nowaka jest dziełem z zakresem katechetyki. Podjęta tematyka odnosi się do rzeczywistości, która zmienia się w sposób niezwykle dynamiczny i trudny do opisanie. Jak zauważa sam autor, proces wychowania do życia w czystości jest problematyczny, ponieważ współczesny człowiek spycha na margines życia przekonanie o tym, że jest stworzony na obraz i podobieństwo Boga (por. s. 7). Niestety, po wnikliwej analizie całości pracy można odnieść wrażenie, że autor koncentruje się w swoich badaniach głównie na opisie zawartości nauczania Kościoła. Wydaje się, że brak jest jasno sformułowanych przesłanek do podjęcia posługi w formacji moralnej i katechetycznej. W związku z tym można stwierdzić, że charakter nowatorskości pracy nie jest zbyt wyrazisty. Cała rozprawa, choć liczy blisko czterysta stron, jest raczej odtwórcza i retrospektywna. Brakuje klarownych odniesień i powiązań z praktyką duszpasterską.

Bez wątplenia jednak prezentowana praca odzwierciedla znaczący wysiłek badawczy autora. Na korzyść może wpływać aspekt ilościowy, to znaczy ilość przeanalizowanych źródeł i literatury.

Całość rozprawy składa się z trzech rozdziałów. W pierwszym rozdziale (ss. 16–104) autor przedstawia chrześcijańską wizję człowieka, uwzględniając biblijne ujęcie czystości oraz teologiczne inspiracje związane z tą cnotą. Ta część pracy prezentuje biblijny fundament, jakim jest akt stworzenia człowieka oraz ukazuje czystość jako wyraz miłości, godności osoby ludzkiej i miłości Boga.

Rozdział drugi (ss. 105–201) poświęcony jest czystości jako normatywowi moralno-wychowawczemu w kontekście współczesnej kultury życia i miłości. Rozdział ten składa się z trzech paragrafów. Pierwszy omawia podstawy źródłowe dotyczące obowiązku czystości. Drugi podejmuje temat wychowania do czystości, analizując zarówno podmiot, jak i przedmiot tego procesu. Trzeci opisuje wartość i znaczenie czystości we współczesnej kulturze miłości. Można odnieść wrażenie, że tytuły poszczególnych paragrafów nie są wystarczająco klarowne, co utrudnia dostrzeżenie pełnej spójnej i logicznej struktury. Wyjątkiem jest paragraf drugi, który prezentuje bardziej przejrzystą formę.

Rozdział trzeci (ss. 201–342) nosi tytuł „Katechetyczne środowiska kształtowania i pielęgnowania postaw czystości”. Składa się z trzech paragrafów, z których pierwszy dedykowany jest rodzinie, drugi – nauczaniu religii, trzeci – parafii jako środowisku wychowania do czystości chrześcijańskiej. W rozdziale tym można zauważyć brak konsekwencji oraz niespójność między poszczególnymi paragrafami. Pierwszy i trzeci paragraf są uporządkowane według klucza zagadnień, drugi natomiast – dodatkowo błędnie numerowany w spisie treści – jest ułożony w kluczu chronologii poszczególnych lat. W przypadku drugiego paragrafu wskazane byłoby zastosowanie porządku tematycznego.

Z naukowego punktu widzenia, owe trzy rozdziały prezentują pewną wartość, nie tylko teologiczną, ale także socjologiczną i pedagogiczną. Należy jednak podkreślić, że brakuje w nich jasno sformułowanego paradygmatu, stosowanego w badaniach z zakresu teologii pastoralnej. Co prawda, tytuły poszczególnych rozdziałów odzwierciedlają zamysł wyrażony w tytule, jednak dla większej klarowności pracy być może warto byłoby zastanowić się nad nieco innym podziałem, który jasno wyrażałby opis nauczania Kościoła, konfrontację z rzeczywistością oraz zawierał sformułowane postulaty dla posługi katechetycznej i duszpasterskiej.

Poszczególne rozdziały wydają się być symetryczne z racji na strukturę i objętość. Rozprawa napisana jest poprawnym językiem, choć zdarzają się drobne potknięcia stylistyczne (np. s. 108).

3. Wartość merytoryczna rozprawy

Rozprawa doktorska mgra Dariusza Nowaka posiada strukturę zgodną z założeniami metodologicznymi prac naukowych. Składa się ona ze strony tytułowej, spisu treści (ss. 2–4), wykazu skrótów (ss. 5–6), wstępu (ss. 7–15), trzech rozdziałów (ss. 16–342), zakończenia (ss. 343–349) oraz obszernej bibliografii (ss. 350–396). Warto jednak zwrócić uwagę na błędy i przesunięcia w numeracji stron w spisie treści, które mogą wynikać z potknięć edytorskich.

Każdy rozdział rozpoczyna się wstępem, choć w przypadku rozdziału drugiego wydaje się on zbyt obszerny. Za błąd edytorski należy uznać fakt, że nie wszystkie rozdziały zaczynają się na nowej stronie, a ich tytuły nie są odpowiednio wyróżnione za pomocą adekwatnej czcionki. Należy podkreślić pozytywny fakt, że poszczególne rozdziały zawierają krótkie podsumowanie.

Analizując wartość merytoryczną wstępu do całej pracy (ss. 7–15), należy zaznaczyć, iż posiada on uporządkowaną strukturę. Pierwszą część stanowi wprowadzenie do podjętej tematyki. Kolejnym elementem jest zdefiniowanie problemu badawczego pracy. Następnie autor analizuje poszczególne elementy składowe tytułu, wyjaśnia znaczenie terminów „wychowanie”, „życie w czystości”. W dalszej części wstępu przedstawia źródła, a także odnosi się do dotychczasowego stanu badań, prezentując szereg publikacji dotyczących omawianego tematu. W następnych akapitach autor wskazuje, że w pracy zastosowano metodę analityczno-syntetyczną. Wstęp kończy się opisem treści poszczególnych rozdziałów.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na pewną niekonsekwencję. Autor definiuje problem badawczy, stwierdzając: „Problemem badawczym pracy jest odpowiedź na pytanie, w jaki sposób aktualnie, w świetle opisywanych wydarzeń współczesności i analizowanych źródeł, jest realizowane wychowanie do życia w czystości oraz jakie będzie przybierać w przyszłości kierunki rozwoju?”. Następnie, w celu sprecyzowania problematyki pracy, autor stawia szereg pytań: „W czym ukryta jest siła współczesnej katechezy? Z jakiego powodu pomimo zaangażowania Kościoła nie zawsze osiąga ona zamierzony skutek? Jak powinna wyglądać współpraca Kościoła z różnymi podmiotami realizującymi założenia katechezy? Czego można byłoby robić więcej, aby uzyskać zadawalający stan katechizacji wiernych w parafii, rodzinie i szkole?” (s. 8). Pytania te wydają się interesujące, jednak trudno odnaleźć odpowiedź na nie w treści pracy.

Podobne trudności wywołuje zestawienie tekstów źródłowych, zastosowane przez autora we wstępie. Znaczące miejsce zajmują dokumenty papieża Jana Pawła II, podczas gdy nauczanie pozostałych papieży odgrywa znikomą rolę. Zbędne wydają się również odniesienia do linków internetowych, które zostały umieszczone we wstępie.

Krytyczna analiza rozprawy pozwala stwierdzić, że problem badawczy postawiony we wstępie został rozwiązany. Jednak po lekturze trzech rozdziałów można odczuć pewien niedosyt. Brakuje w nich oryginalnych rezultatów badawczych, które byłyby sformułowane w precyzyjny sposób. Są one obecne jedynie w sposób pośredni i nieco zakamufłowany. Pojedyncze wskazania zawarte są w zakończeniu pracy (ss. 345–368), ale mogłyby być rozwinięte i stanowić odrębny rozdział pracy, co nadałoby pracy znacznie większy walor praktyczny.

Zakończenie pracy spełnia wymogi formalne. Zawiera krótkie podsumowanie trzech rozdziałów oraz propozycje mające na celu udoskonalenie stanu rzeczy. Być może w zakończeniu brakuje również ewentualnych perspektyw badawczych. Elementem, który znacznie wzmacniałby wartość merytoryczną ocenianej dysertacji mogłyby być przeprowadzone badania socjologiczne.

Atutem omawianej dysertacji są pozycje bibliograficzne rozpatrywane w kategoriach ilościowych. Obejmuje ona źródła, w tym Pismo święte, nauczanie papieskie oraz Stolicy Apostolskiej (43 pozycje), dokumenty kongregacji i papieskich rad (9 pozycji), nauczanie Kościoła w Polsce (8 pozycji), dokumenty państwowe (4 pozycje), podręczniki i pozostałe materiały do nauczania religii (23 pozycje) oraz inne (7 pozycji). Kolejną częścią bibliografii jest literatura przedmiotu (225 pozycji) oraz literatura pomocnicza (około 350 pozycji).

Organizacja bibliografii wymaga jednak pewnej modyfikacji. Warto byłoby rozważyć przemieszczenie niektórych pozycji z literatury przedmiotu do literatury pomocniczej i odwrotnie. Brakuje konsekwencji w numeracji poszczególnych części bibliografii. Numeracja jest widoczna w pierwszej części, natomiast później zanika. Można odnieść wrażenie, że niektóre pozycje z literatury przedmiotu, zwłaszcza te, których autorem jest Jan Paweł II, powinny być umieszczone w innym miejscu.

Oceniając wartość merytoryczną pracy, należy również zwrócić uwagę na sformułowania zastosowane w poszczególnych rozdziałach i paragrafach. Zasadniczo nie budzą one zastrzeżeń, jednak warto zauważyć, że tytuły niektórych części pracy, jak na przykład rozdział drugi, paragraf pierwszy – „podstawy źródłowe powinności wobec czystości” (s. 107). W zdecydowanej większości paragrafów i akapitów widoczny jest także związek przyczynowo-skutkowy. Pomimo drobnych przeskoków pomiędzy poszczególnymi akapitami, główny wątek badawczy można śledzić bez większych problemów.

Widoczny jest także brak konfrontacji z realnym opisem współczesnej kultury, która jest na wskroś przesiąknięta postmodernizmem. Zwłaszcza w drugim i trzecim rozdziale praca zawiera wizje idealistyczne, bazujące bardzo często na elementach nadprzyrodzonych.

Pod względem edytorskim warto zwrócić uwagę na potrzebę zastosowania odstępów pomiędzy poszczególnymi akapitami. Ponadto, przy zapisie tytułów dokumentów Kościoła należałoby zastosować kursywę.

Całość pracy opatrzona jest licznymi przypisami (łącznie 1147 przypisów). Sporadycznie zauważalny jest także brak konsekwencji w stosowaniu i niestosowaniu na początku przypisów skrótów „por.” i „zob.”. Wskutek tego trudno stwierdzić, które fragmenty są cytatami zaczerpniętymi z literatury, a które jedynie parafrazami lub odsyłaczami.

Przed ewentualną publikacją sugeruje się powtórny korektę tekstu i poprawę szaty edytorskiej, a także usunięcie błędów ortograficznych. Biorąc pod uwagę umiędzynarodowienie polskiej nauki, warto na zakończenie pracy umieścić streszczenie oraz słowa kluczowe w języku angielskim.

Wyżej wymienione niedociągnięcia natury strukturalnej, językowej i edytorskiej wpływają na wartość merytoryczną pracy. Należy jednak uznać, że prezentowana dysertacja tworzy koherentną strukturę. Efekty badań są zaprezentowane w sposób wystarczająco usystematyzowany, a wnioski i postulaty, choć skąpe, należy uznać za wystarczające.

4. Ogólna ocena rozprawy i pytania

Po dokonaniu szczegółowej analizy prezentowanej rozprawy doktorskiej należy podkreślić, że autor, mgr Dariusz Nowak, wykazał się stosunkowo poprawnym warsztatem naukowym. Lektura dysertacji daje podstawę do stwierdzenia, że struktura jest wystarczająco przejrzysta i uporządkowana. Warto zaznaczyć również, że całość pracy została napisana zrozumiałym i komunikatywnym językiem polskim.

Dokonując zatem ogólnej oceny należy odnotować, że prezentowana dysertacja w stopniu wystarczającym spełnia kryteria, aby uznać ją za pracę naukową. Do jej atutów należy zaliczyć bogatą literaturę pod względem ilościowym. Bez wątpienia autor wykazał się także pracowitością. Warto podkreślić troskę autora o to, aby podjęty temat wpisywał się w nurt posoborowych poszukiwań teologicznych z zakresu katechetyki. W przypadku decyzji o publikacji niniejszej dysertacji – czy to w całości, czy we fragmentach – warto uwzględnić sugerowane wcześniej zmiany.

Po lekturze dysertacji mgra Dariusza Nowaka, nasuwają się następujące kwestie do dyskusji:

1. W jakim stopniu i zakresie zagadnienie wychowania do życia w czystości może być tematem formacyjnym w ruchach i stowarzyszeniach dla dzieci i młodzieży? Proszę podać konkretne przykłady.
2. Co zdaniem autora pracy stanowi największą trudność i stwarza największe przeciwności w podjęciu wychowania do życia w czystości we współczesnym świecie?

5. Wniosek końcowy

Recenzowana rozprawa doktorska stanowi poprawne studium naukowe i dostarcza materiałów oraz treści do dalszych badań katechetycznych, zwłaszcza w powiązaniu z formacją moralną. Biorąc zatem pod uwagę ocenę naukową, merytoryczną i formalną, dysertację mgra Dariusza Nowaka należy uznać za spełniającą kryteria w stopniu zadowalającym. Autor rozprawy wykazał się umiejętnością prowadzenia badań oraz pisania tekstów naukowych. Zaprezentował wiedzę z zakresu nauk teologicznych w powiązaniu z naukami pedagogicznymi. Wnioskuje zatem do Rady Dyscypliny Nauk Teologicznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie o dopuszczenie doktoranta mgra Dariusza Nowaka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ks. Tomasz Kopiczko